

ГЛАВА ВТОРА

МАТЕРИЯТА И ОСНОВНИТЕ ФОРМИ НА НЕЙНОТО СЪЩЕСТВУВАНЕ

1. Философското понятие за материята

Развитие на понятието
за материята

Понятието за материята е основно понятие в системата на диалектическия материализъм.

Това следва от материалистическия отговор на основния въпрос на философията — за отношението между мисленето и материята. Всички материалисти отговарят на този въпрос по следния начин: материята е първична, мисленето — вторично.

Когато диалектическия материализъм дава материалистически отговор на основния въпрос на философията под **първичност** на материята се разбира:

Първо, Материята е първична, защото на всяко конкретно космическо тяло, преди да възникне материя, която е способна да мисли, са съществували по-низши форми на материята. Ако не се направи уточняването — „на всяко конкретно космическо тяло“, се остава с впечатление, че материята в мащаба на Вселената има история, че е било време, когато е имало само нежива материя, после се появила живата, а накрая и „мислещата Материя“. Всъщност във вечния кръговрат на процесите във Вселената различните степени на организация на материята са съществували безброй пъти, възникващи и загиващи на безкрайно много места; обаче на Земята, преди да е съществувало съзнанието, са съществували по-нисши форми на движение на материята. Така също на всяка друга планета, преди да се появи съзнанието, закономерно трябва да съществуват по-низши форми на движение на материята.

Второ. Под първичност на материята се разбира, че мисленето е **свойство** на материята, а свойството винаги е вторично по отношение на своя носител. Мисленето

е свойство на високоорганизираната материя-на нервно-
но-мозъчната тъкан и по-специално на мозъчната кора
на човека. Но където и да се появява мисленето, то винаги е свойство на някаква високоорганизирана материя.

Трето. Материята е първична, а мисленето - вторично, защото по своето съдържание мисленето ,с отражение на света, който ни заобикаля, който ни заобикаля. А отражението винаги е вторично по отношение на това , което се отразява.. Следователно „зад“ усещанията стои материята. Материята е това, което поражда тези усещания.

Още в **отговора** на **основния** въпрос на философията се разкриват някои страни на понятието „материя“. Развитието на това понятие е свързано с отговора, който в различните философски системи е даван на основния въпрос на философията. Всички материалисти преди Маркс са **давали** материалистически отговор **на основния** въпрос на философията, но те нито еднакво, нито достатъчно дълбоко са разбирали понятието „материя“.

В древността философите материалисти са формулирали основния философски въпрос по следния начин „Каква е основната структура на света, който ни заобикаля?“ И отговорът е бил, че в основата на този свят лежи „първоматерията“. Тази първоматерия според древногръцкия философ Галес е била водата. Той смятал, че в основата на всичко е водата, защото водата може да се явява в различни състояния:

твърдо, течно и въздухообразно, следователно така може да се обясни разнообразието на света.

Други философи смятали, че в основата на всичко съществуващо е въздухът, трети - огънят, четвърти - атомите. Възгледът за някаква първоматерия като основа на света е педиалектичен и наивен, защото понятието за материя изобщо се подменя с понятие за една нейна конкретна форма. Но в историята на човешкото познание хората винаги са се стремели да открият „последните градивни единици на мирозданието“ и в този смисъл идеята за „първоматерията“ е била много плодотворна за развитието на науката.

С развитието на частните природни науки и на философията основният ѝ въпрос добил друг вид. Философите материалисти се питали вече: „Каква е същността на света?“ Отговор на този въпрос дава учението за материята като субстанция. Под субстанция философите разбирали носителя на всички свойства. Като лишават

обаче самата субстанция от каквато и да било определе-
ност, материалните метафизици не могат достатъчно
успешно да защитят своите материалистически позиции.

В борбата със субективния идеализъм основният въ-
прос на философията придобива нов облик, а именно:
„Какво има „зад“ нашите усещания?“ Отговор на този
въпрос дава диалектическият материализъм. „Зад“ на-
шите усещания е материята.

**Определението на
В.И. Ленин за материя?
и неговото значение
за борбата против идеализма
метафизиката и
агностицизма.**

В своето произведение „Матери-
ализъм и емпириокритицизъм“ В.
И. Ленин дава следното опреде-
ление на материята: „Материята
та е философска категория за озна-

чаване обективната реалност, която е
дадена на човека в неговите усещания, която се копира, фотографира

отразява от нашите усещания, съществувайки независимо от тях!
Като отбелязва, че понятието за материята е „кате-
гория“, Ленин подчертава неговия пределно общ харак-
тер. Категориите са най-общите понятия на всяка наука. Ленин

определя материята по отношение на съзнание-
то. Това е единствено възможният начин за определяне
на тези пределно широки понятия на философията. Оп-
ределянето на понятията „материя“ и „съзнание“ „включ-
ва“ в себе си решаването на основния въпрос на фило-
софията. Тук не е възможно „обикновеното“ определяне
на понятията-чрез посочване на родовия белег и ви-
довата отлика, защото понятието „материя“ е най-общо-
то понятие в системата на марксистката философия. То
не може да бъде подведено под по-общо понятие. Ленин
го определя, като го противопоставя на другото основно понятие-
съзнание. С определението на Ленин за материята диалектиче-
ският материализъм се разграничава от субективния и
обективния идеализъм, от агностицизма и от домарксовия
материализъм. Диалектическият материализъм се разграничава от
субективния идеализъм е твърдението, че материята е

обективна реалност, съществуваща независимо от нашите
усещания“ . „Независимостта“ на материята от съзна-

нието е това, което разграничава материализма от всички форми на субективния идеализъм.

Диалектическият—материализъм се разграничава от обективния идеализъм с твърдението, че материята ни е "дадена в нашите усещания, е се копира, фотографира, отразява от нашите усещания". Един от известните буржоазии философи Б. Ръсел критикува Лениновото определение за материята в смисъл, че то се различава само терминологически от схващането на обективния идеализъм. Ръсел не цитира Ленин, но има предвид тъкмо това определение на материята. Според него, ако заменим думата „материя“ с думата „обективна идея“, ще се получи възгледът на обективния идеализъм. Ръсел не е прав, защото в Лениновото определение за материята се уточнява, че обективната реалност се познава чрез усещанията, докато за обективните идеалисти тяхната обективна идея се познава по други начини. Тя се познава например чрез „припомняме“. Познаването на материята чрез усещанията не трябва да се разбира в смисъл, че тя се познава чрез усещанията само „пряко“. С развитието на науките ние познаваме неща, например микрочастиците, които не сме в състояние „пряко“ да усетим. Или явленията от миналото, явленията, които са съществували, по вече не съществуват. Тях познаваме „косвено“, чрез „следите“, които са оставили.

С положението, че материята е познаваема, диалектическият материализъм се разграничава от всички форми на агностицизма.

Определението на Ленин ни разграничава от домарксовите форми на материализма с това, че. Всички домарксови материалисти. както и да определят материята - та, я подчиняват на конкретното разбиране в дадения момент за строежа на материята, т. е. **подчиняват**, разбирането си на даден етап от развитието на природознанието. Ленин специално отбелязва, че даденото определение за материята няма да остарее, защото в качествен смисъл е свързано с признаването само на едно „свойство“ на материята — да бъде обективна реалност. В количествен смисъл така определеното понятие за материята обхваща всичко, което съществува в действителността. Каквито и нови форми на съществуване и организация на материята да откриват частните науки, те все ще попадат под категорията „материя“, тъй като

ще отговарят на единственото, поставено от Ленин из-
мерване — да бъдат обективна реалност.

Същия смисъл в понятието материя влагат и Маркс,
и Енгелс. Ние използваме понятието на Ленин, защото
то най-пълно обобщава възгледите на създателите на
марксистката философия; *

Съвременни знания за Въпросът за строежа на материята
строежа на материята днес не е философски въпрос.

С него се занимават частните нау-
ки. Физиката откри, че атомите не са последните гра-
дивни единици на материята, че те имат сложен строеж,
че елементарните частици, от които се състоят самите
атоми, притежават свойства, различни от тези, прите-
жавани от телата на макросвета, света, в който ние
живеем като макросъщества Някои от тези свойства на-
веждат на възгледа, че и така наречените днес елемен-
тарни частички не са абсолютно „прости“ в Демокритов
смисъл на думата. Днес физиците приемат, че „електро-
нът е също така неизчерпаем, както и атомът“, мисъл,
изказана от Ленин още в началото на нашия век, кога-
то специалните изследвания в областта на физиката не
водеха до такъв възглед. Макар въпросът за строежа
на материята да е частнонаучен въпрос, отношението на
схващанията за строежа на материята към философско-
то учение за материята има съществено значение.

Възгледът за атомния строеж на материята, изказан
от редица древни философи, но свързан главно с името
на Демокрит, е философски възглед за материята. Де-
мокрит изказва мисълта, че в своята основа светът се
състои от неделими частици, т. е. атоми. По-късно уче-
ните нарекли атоми, т. е. „неделими“, химическите еле-
менти, след това разделили тези химически елементи и
стигнали до извода, че атомът е делим. С това обаче не
се опровергава философският възглед на Демокрит, че в
основата на света има неделими, прости частици. Ако
ние сме разделили частицитена едно ниво на материята,
отникъде не следва, че няма частици на друг ниво,
които да се окажат неделими. Възгледът на Демокрит
обаче действително не е правилен, но това се доказва с
философски съображения. Главното от тях е това за не-
делимата връзка между материя и движение. Този проб-
лем ще бъде разгледан по-нататък.

Различия между философското понятие и частнонаучните знания за материята

Отношението между философското понятие за материята и частнонаучните знания за строежа на материята е частен случай на въпроса за отношението между

софията и частните науки и по-специално между философията и физиката. Както: отбелязва Енгелс, с всяко крупно откритие в природознанието материализмът менни своите форми. Материализмът обаче не се „подчинява“ на едно или друго отделно крупно откритие, а обобщава цели етапи от развитието на природознанието.

В този смисъл и Лениновото определение за материята обобщава развитието на природознанието, като не свързва материята с една или друга конкретна нейна форма. Да се свързва философското понятие за материята с конкретната последна „дума“ на природознанието, в смисъл да се откъждествява материята вчера с атома, днес с елементарните частици, а утре с предполагаемите:

"кварки" като компоненти на елементарните частици, не означава да се стои на позициите на материализма. Това е така, защото някакво конкретно ниво на организация на материята, до което е достигнало на даден етап познанието, се обявява за основа на всичко, което съществува. Вчера сме знаели, че химическите елементи са неделими, днес знаем за съществуването на редица елементарни частици. Ако въз основа на тези знания философията направи извода, че елементарните частици са материята, това означава, че външният свят се свързва с даден етап на познанието, че обявяваме за абсолютна Съвременната степен на познанието. Приемането на съдържанието на нашето съзнание, на онова, което знаем (по-специално нашите усещания), за единствена реалност е най-същественният белег на субективния идеализъм. Тъкмо поради това всяко **подчинявате** на философския материализъм: на онзи етап, до който науката е достигнала, води към субективизъм.

Философията е методология на частните науки. С оглед на понятието „материя“ това означава, че частните науки **предполагат** при своите дирения философското понятие за материята. И ако те достигнат до нова, неизвестна форма на тази материя или до нови, „странни“ свойства, те спокойно трябва да ги отнесат към обективната реалност, съществуваща във и независимо от нашето съзнание. В началото на нашия век онези физици

и философи, които отъждествяваха материята с веществото и изобщо с частици, имащи маса на покой, бяха смутени от факта, че при сблъскването на позитрон и електрон се получават гама кванти, т. е. частици без маса на покой. Това доведе някои от тях до извода, че материята изчезвала,.. Тази „криза“ във физиката бе „криза“ само на нашето знание и показа, по думите на Ленин, че е „изчезнал“ само: старият етап на нашето познание и е започнал нов етап в развитието на науката.

Изводът е, че както философското понятие за материята не може да замени частнонаучните знания за строежа на материята, така и частнонаучните знания за строежа на материята не могат да заменят философското понятие за нея.

2. Движението — основна форма, начин на съществуване на материята

Понятие за движението

Ф.Енгелс определя движението по следния начин: „Движението, раз-

бирано в най-общия смисъл на думата, т. е. разбирано като начин на съществуване на материята, като вътрешно присъщ на материята атрибут, обхваща всички извършващи се във Вселената изменения и процеси, от простото преме стване до мисленето.“² Движението е единствено възможният начин, по който материята съществува. За да съществува един материален обект, трябва да има взаимодействие между компонентите му. Всеки материален обект е относително постоянна форма на движение на съставящите го части.

Така например молекулата не е някаква „торба“, напълнена с атоми, а представлява относителнопостоянна форма на движение на атомите.

Целостта на молекулата се поддържа от определен процес на взаимодействие между : съставящите я атоми.

Единство на материята и движението

Според диалектическия материализъм материята не просто е свързана с движението. Тя не

може да **съществува** без движението, защото; всяко материално образуване представлява определена форма на движение на своите компоненти. Следователно няма материя без движение както няма движение без движе-

² Ф. Енгелс. Диалектика на природата. С., 1975, с. 80.

що се. Един от идеолозите на неотомизма (идеологията на католическата църква), Густав Ветер, твърди, че материализмът, в това число и диалектическият, като приема за основа на своята философия материята, не може да докаже как тази материя „започва“ да се движи. Подтекстът е ясен: за да се докаже движението, трябва да се допусне наличието на, някаква „висша сила“, на някакъв "тласък". С невъзможността да свържат движението с материята се сблъскват всички други форми на материализма. Диалектическият материализъм изобщо не се занимава с въпроса как материята започва да се движи, защото Тя не може да съществува без движение. Той не твърди, че най-напред е имало материя, която после е започнала да се движи. Според него материята съществува, движейки се. От връзката между материя и движение следва и несъстоятелността на „енергетизма“. Това е възглед, който абсолютизира движението. Прави го първично, основа на света.

Щом като приемем, че движението е начин на съществуване на

Движение и покой

материята, изниква въпросът: „съществува ли покой и как той трябва да се разбира?“ Още в древността е съществувал възглед, абсолютизиращ движението и отричащ покоя. Той принадлежи на Кратил, който изразявал своята мисъл по следния начин: човек не може да влезе в една река дори веднъж, защото докато влиза в реката, се променят и той самият, и реката. Така Кратил абсолютизира известната мисъл на Хераклит, според която човек не може да влезе два пъти в една и съща река, защото втория път и той се е променил, и реката се е променила. Диалектическият материализъм, отразявайки обективната диалектика, приема, че съществуват както движението, така и покоят. Но какво е покоят, щом се приема, че всеки материален обект е форма на движение на съставящите го части? Покоят не може да се разглежда като липса, като отрицание на движение.

Енгелс определя покоя като движение, в равновесие като динамическо равновесие на процесите. Ако движението е изменение изобщо, покоят е запазване изобщо.

Под покой се разбира запазване 1) на пространственото отношение и 2) на качествената определеност на обектите. Даден обект 1) е в покой по отношение на другите обекти и 2) той има своя качествена определеност, която го отличава от другите и го прави определен обект —

маса, планета, човек. Обаче докато трае тази качествена определеност, в обекта се извършват непрекъснати движения на „субниво“, на по-ниско равнище. Взаимодействуват си молекулите, атомите, елементарните частици. Тъкмо поради това покоят, макар и необходим за съществуването на нещата, е относителен, защото неговата същност е движението, но движение в равновесие, т.е. движение при което се запазва качеството на нещата.

Например даден човек запазва качествената си характеристика на жив човек от раждането до смъртта си. В него през този период се извършват непрекъснати взаимодействия. Но те са в относително равновесие, което определя живеснето на този човек. Ако няма равновесие, ако няма покой, няма да има и изменение, движение. За да има изменение, трябва да има нещо, което се изменя и което е относително трайно, т. е. в интервала, през който извършва определено движение, да запазва някои свои основни характеристики. Така че и изменението, и равновесието (покоят) са обективно реални.

Основни форми на движение и техните взаимоотношения

Основните форми на движение на материята, които Енгелс разглежда са пет: механическа, физическа, химическа, биологическа и социална.³

Механическата форма на движение на материята се смята за най-проста, защото се отнася до изменение на мястото. И тъй като изменението на мястото в пространството присъщо на всички неща, то изменението на мястото.

Механическата форма на движение на материята се смята за най-проста, защото се отнася до изменение на мястото.

И тъй като изменението на мястото в пространството присъщо на всички неща, то изменението на пространственото отношение е най-елементарното движение в смисъл, че засяга най-малко качествената, определеност на обектите.

Най-просто и най-елементарно, в смисъл на най-общо.

Механическото движение е изменение на пространственото отношение между нещата. Физическата форма на движение обхваща електромагнитните явления, топлината, звука, а се счита, че тук спадат и атомните процеси т. е. процесите, характерни за микросвета.

Химическата форма на движение се състои във взаимодействието, изграждането и разпадането на веществото на молекулярно ниво.“

³ Вж. Ф. Енгелс. Диалектика на природата. С., 1975, с. 80—98.

Биологическата форма и движение обхваща както отношенията между организмите и видовете, така и процесите в организма.

Обществената форма на движение включва процесите, характерни за обществото, обуславящи неговото съществуване и неговите изменения.

Тези форми на движение са били известни по времето на Енгелс и са отговаряли на тогавашното състояние на науките. Новото, което Енгелс внася в разглежданата тези форми на движение на материята, е идеята за взаимната им свързаност. Според Енгелс всяка по-висша форма съдържа в себе си по-низшата, но не се изчерпва с нея, не се свежда до нея. Освен това формите на движение могат да преминат една в друга.

От времето на Енгелс природните науки се развиват изключително много. Познанията за формите на движение на материята и за отношенията между тях се обогатиха. Някои автори започнаха да говорят и за други, нови, неизвестни преди форми на движение на материята. Предлага се например като нови форми да се отделят движението на елементарните частици и процесите в мозъчната кора. Обсъжда се и въпросът, не е ли нова форма на движение геологическото движение. Съображения има и „за“, и „против“. Няма нищо странно в това, науката да открие нови форми на движение. Логично е да се предположи, че броят на известните форми на движение на материята ще се увеличи. Същественото е да се изясни отношението между тях. Напоследък особено актуален стана проблемът за отношението между физическата и химическата форма на движение, от една страна и биологическата, от друга. Това е резултат от все по-успешните усилия на науката в разкриване „тайната на живота“. Очертаха се две крайни решения по този въпрос — и двете еднакво неправилни.

Едното от тях свежда без остатък биологическото движение до химическото и физическото. Смята се, че щом като живеят организъм се състои в последна сметка от атоми и молекули, то за него са валидни законите на физиката и химията. Този възглед пренебрегва качествено многообразието на природата. Против него на времето се обяви Енгелс, като го окачестви като груб механицизъм. Под механицизъм се разбира свеждането на по-висшите форми на движение на материята до по-нисша и накрая — до механическата. Против свеждането

на биологическото към физическото и химическото се
яви и един от създателите на съвременната физика —
Нилс Бор. Според Бор, ако изучаваме само с физически
и химически средства живия организъм, ние го „унищо-
жаваме“ именно като жив организъм. И обратно, ако ис-
каме да го схванем като жив, ние трябва да разберем
ограниченията на прилагането на химически и физически
методи и средства за неговото изучаване.

Противоположният възглед, също така краен, е така
нареченият „витализъм“. В живите организми, твърдят
виталистите, съществува някаква „жизнена сила“. Те са
коренно различни от неживите организми, поради което
в никаква степен не могат да бъдат познати с методи,
изработени при изучаването на неживата природа. Ви-
тализмът представлява абсолютизиране на качествената разлика
между различните форми на движение на материята.

Диалектикоматериалистическото разбиране отхвърля
тези двете крайни решения. Всяка по-висша форма, щом
съдържа по-низшите, може, макар и неизчерпателно, да
се изучава и с методите, характерни за науките, изуча-
ващи по-низшите форми. Заедно с това по-висшата фор-
ма е качествено различна от по-низшата, не може да се
сведе „без остатък“ до нея. Този „остатък“ е най-веро-
ятно свързан с по-голямата сложност в организацията
и с новия тип процеси — взаимодействия, характерни за
по-висшите форми, в случая за живите организми. Кол-
кото една е система е по-сложна толкова по-многогранни
са нейните връзки с околната среда.

3. Пространството и времето — обективни форми на съществуване на материята

Понятия за
пространство и време

Да се определят пространството и
времето е много трудно, макар
думите „пространство“ и „време“.

Възгледите за природата на : пространството и времето биват
идеалистически и материалистически. Спо-
ред философите материалисти пространството и времето зависят от
субекта. В подкрепа на своята теза за време-

то някои от тях използват факта, че "психологическото време" протича различно в зависимост от отношението на субекта към него.

Когато един период от време е наситен е много и значителни събития, на нас ни се струва, че той тече много бързо. Но след като вече е преминал, същият период от време ни се струва по-продължителен. И обратно, когато един минал период е бил беден със събития, той ни се струва много кратък. Редица субективни идеалисти абсолютизират тези особености на „психологическото време“, за да отречат тяхната обективност и да ги приемат за форми на човешкия рпнт.

Обективните идеалисти пък разглеждат пространството и времето като обективни, но свързани не е материята, а е някаква, макар и обективна, идея. Всъщност обективният, както и субективният идеализъм **абсолютизират** отделни страни на човешката познавателна дейност. Докато субективният идеализъм абсолютизира това, което е характерно за **разнообразието във възприемането** на пространството и времето, обективният идеализъм абсолютизира **общото** във всички **понятия** за пространство и време. И в двата случая пространството и времето се откъсват от **обективните** материални процеси и се свързват само с човешките представи и понятия.

Освен идеалистически материалистически схващанията за характера на пространството и времето биват **субстанциални и релационни**. Според привържениците на схващането за субстанциалния характер на пространството и времето те съществуват **независимо** от материалните обекти и независимо от нещата изобщо.. Такъв е например възгледът за съществуването на абсолютно пространство което не зависи от свойствата на материалните обекти. Когато мислено отстраняваме всички обекти, остава именно това „чисто“ пространство. Подобни възгледи са оказвали въздействие върху съзнанието на хората и по инерция мнозина и днес точно така си представят пространството. Допускането на абсолютно пространство има дълга история в човешката наука и главно във физиката и математиката. Демокрит допуска идеята за празно пространство, за да обясни движението на атомите. Нютон също приема тази идея, считайки, че тя е единствено съвместима със законите на неговата механика. Но от философска гледна точка идеята за съществуване на абсолютно пространство, независимо от материалните неща, не е основателна. Съвремен-

ната физика също отрича съществуването на абсолютно пространство. Когато помолели Айнщайн да изрази с няколко думи. смисъла на своята теория на относителността, той казал, че преди него физиците са смятали, че ако се махне (мислено) движещата се материя, ще останат пространството и времето. А според него, ако се махне материята, няма да остане нищо.

Според привържениците на реляционния възглед за пространството и времето с категориите пространство и време ние обозначаваме отношенията на последователност на събитията и на „подреденост на нещата (това, че те са едно до друго). Привърженик на реляционния възглед на идеалистическа основа е Лайбниц, който е водил спор по този въпрос с Нютон. Субстациялният, както и реляционният възглед могат да бъдат и материалистически, идеалистически.

Диалектикоматериалистическото схващане за пространството и времето, е че те са форми на съществуване **на материята**.

Като такива форми на движещата се материя са обективни. Това е общо за пространството и времето.

Но те притежават и свойства, които ги разграничават.

Време. Маркс определя времето като „количествено битие на движението“. Това означава, че понятието за

време отразява факта, че съществуват процеси (тяхната продължителност, последователност и пр.). Качествените особености на материалните процеси не се вземат под внимание от понятието за време. Например, когато кажем:

„Минаха два часа“, с това ние изразяваме само, че нещо е станало,

че са се извършили материални процеси. Какви са обаче те, дали през тези два часа човек

е бил на кино или е спал, това с понятието време не се отразява. Времето е **еднопосочно** и **необратимо**. Това означава, че краят на един материален процес не може да

стане начало на същия този материален процес. Конкретните материални процеси не са обратими. Те не са обратими, *защото всеки конкретен* материален процес се осъществява при неповторими условия, т.е. между случайни явления.

Ако (времето е неотделимо от материалните процеси,

в какъв смисъл ние говорим, че някакъв процес се извършва „във времето“? Един материален процес се осъ-

ществява между множество други материални процеси и само в този смисъл „във времето“.

Пространство. Маркс определя пространството като нещо, което ще остане, ако се абстрахираме от всички конкретни свойства на даден материален обект. Например, ако имаме къща и се абстрахираме от особеностите ѝ като къща, остава това, което ние наричаме „тяло“. Ако се абстрахираме от особеностите на тялото като тяло, остава именно пространството. С други думи, пространството е **количественото битие** на материалните обекти.

Понятието „пространство“ отразява факта, че материалните обекти съществуват в особени разнообразни форми. Ако материята не съществуваше в многообразни форми, ние не бихме имали и идея за пространство. Когато ние твърдим, че даден материален обект съществува "в пространството", ние разбираме, че той **съществува** сред множество други материални обекти и само в този смисъл "в пространството".

Безкрайност на света във времето и пространството

Въпросът за безкрайността на света във времето и пространството е всъщност въпрос за безкрайността и неизчерпаемостта, за несъздаваемостта и неунижимостта на материята. Да се задава въпросът: „Има ли Вселената начало и край във времето и пространството?“, е безсмислено. Зашто ако времето и пространството са форми на съществуване на движещата се материя, не може да се пита дали формирана съществуване могат да предшества самото съществуващо. Под "неизчерпаемост на материята в дълбочина" се разбира, че няма такива последни прости, в Демокритов смисъл, с частици, от които да е изградена цялата действителност. Ако някъде, „на дъното“ на материята, съществува такава проста, неделима частица, тя не би притежавала никакви свойства, защото свойствата са израз на вътрешната структура на обектите. Всички свойства на тази частица биха ѝ били "приписани". Освен това такава частица не би си взаимодействувала с останалите частици, защото нещо, което е **абсолютно** просто, не би могло да си взаимодействува, не би могло да се мени. Следователно от неделимата връзка между материя и движение следва, че не можем да приемем съществуването на последни градивни единици на мирозданието. Когато се отхвърля по общи логически съображения съществуването на „последна частица“, това не означава, че се приема така наречената "лоша безкрайност". Под

„лоша безкрайност“ се разбира непрекъснатото повтаряне на едни и същи отношения и закономерности, само, че в по-малък мащаб. Проява на възглед, приемащ "лошата безкрайност", е, че слънчевата система с нейните планети и атомът с неговите електрони са по същество сходни, че само големините са различни. Против приемането на „лошата безкрайност“ се обявява още Енгелс преди повече от 100 години.

Днес науката доказва теоретическата прозорливост на Енгелс. Съществува хипотезата, че елементарните частици, които днес са известни, се състоят от „кварки“, чиято маса е по-голяма от масата на съставените от тях елементарни частици. Съществено в случая е, че на всеки нов „етаж“ на материята ние се сблъскваме с качествено нови свойства. Свойствата, известни ни от другите „етажи“ на материята, не се повтарят. Оттук може да се направи изводът, че материята е неизчерпаема и в качествено отношение.

Под „неизчерпаемост на материята в ширина“ се разбира, че няма такава микросистема, за която да можем да кажем, че е последна. Доказателствата за неизчерпаемостта на материята „в ширина“ са аналогични на доказателствата за неизчерпаемостта на материята в дълбочина. Те са свързани с прилагането на основния принцип на диалектическия материализъм за неотделимостта на материята от движението. Щом като всяка система е форма на движение на материята, тя неизбежно си взаимодействува с обектите вън от нея. Следователно не може да има такава последна система, зад която да няма „нищо“.

4. Материалното единство на света

Наблюденията, ни върху света показват, че съществува огромно разнообразие: на материални, образувания: елементарни частици, атоми, молекули, организми планети, звездни системи, галактики и т. н. При това е известно, че на един и същ „етаж на материята“ може да съществува допълнително многообразие — различни молекули, различни организми, различни звездни системи и пр. Колосално многообразие на материални обекти, които се различават както по размерите си, така и по

продължителност на съществуване и по качествената си определеност.

От най-дълбока древност философията се е стремяла да обясни света, като се излиза от единен принцип или от единен строеж.

Известно е, че древногръцкият философ Талес търси това единство във водата, от която според него всичко се изгражда. Анаксимен обяснява разнообразието като проява на сгъстяване и разширяване на въздуха, който е в основата на всички неща, и т. н. Философите идеалисти също се стремят да обяснят света като единен. За обективни идеализъм единството на света е резултат от една единна идея, която е в основата на света. Така мисли Хегел. Субективният идеализъм се стреми да обясни единството на света чрез общността на нашите усещания. Но доведеният до своя логичен край субективен идеализъм — солипсизмът, който затваря всичко в отделното съзнание: „съществувам само аз и моите усещания“, разкрива цялата си абсурдност. Затова и на практиканикой философ не стои на такава позиция.

Материалистическата философия в обосноваването на единството на света се е опирала на непредубедено обобщаване опита на науките. Частните науки доказват, че редица свойства на известните ни до определен период обекти принадлежат и на други обекти, които не сме познавали. Те показват, че между различни на пръв поглед обекти съществуват общи функции и общи структури. Науката не може да съществува като наука, без да се допуска единството на света, без да се откриват закони, общи за дадена област от действителността. Но частните науки не могат да изчерпят цялото многообразие на света, защото техният опит, макар че непрекъснато се разширява, все пак е ограничен.

Диалектическият материализъм не твърди просто, че светът е единен, а че единството на света е **в неговата материалност**,⁴ Това означава, че каквито и нови обекти науката да открива, те ще бъдат все обективна реалност, ще съществуват във и независимо от човешкото съзнание, ще бъдат материални обекти, т. е. материя. Каквито и частици със „странни“ свойства да открива физиката например, те все пак ще бъдат обективна реалност, т. е. материални. Известно е, че днес физиката открива

4 Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 20, с. 44.

наред с „обикновените“ елементарни частици и „анти-частици“. Възможно е и да има цели образувания от тези „античастици“. Ще бъдат ли образуванията от „анти-частици“ „антиматерия“? Не, защото те са „античастици“ по свои конкретни физически свойства, а като обективна реалност са материални, както и частиците, както и всичко, което обективно съществува.